

فنون پیشگیری وضعی از ارتشا در نیروهای مسلح

صادق عرب‌زاده^۱، محمود مالمیر^۲، محمود اشرفی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۵

از صفحه ۱۳۳ تا ۱۶۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۱۲

چکیده

در این پژوهش سعی شد به مهم‌ترین فنون پیشگیری وضعی از ارتشای نظامیان پرداخته شود. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و به شیوه توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها با استفاده از مطالعه کتابخانه‌ای و از طریق فیشبرداری و رجوع به منابع حقوقی و اسناد درون‌سازمانی تهیه شده و مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است. با توجه به نبود سیاست جنایی مناسب در برابر جرائم اقتصادی و بویژه ارتشای نظامیان، این جرم در سالهای اخیر در نیروهای مسلح رشد کرده است و تا زمان رفع این مشکل می‌طلبد که از راهکارهای متعددی از جمله پیشگیری در برخورد با آن استمداد طلبید. از جمله مهم‌ترین پیامدهای این جرم، سلب اعتماد عمومی از نیروهای مسلح و در پی آن آسیب‌های متعدد و احتمال شکست‌های امنیتی و ناکامی نیروهای مسلح در راهبردها و مأموریتها خواهد بود. به منظور کنترل و کاهش بزه ارتشا باید از راهکارهای پیشگیرانه متعدد و از جمله اقدامات پیشگیرانه وضعی همچون افزایش تلاش (زحمت) مورد نظر بهره جست که برای ارتشا لازم است؛ از جمله افزایش خطر ارتکاب ارتشا، کاهش دستاوردهای مورد انتظار از ارتشا یا همان سود، حذف عذر یا از بین بردن عواملی که باعث تحریک یا تشویق فرد به ارتکاب ارتشا می‌شود.

واژگان کلیدی

ارتشا، فساد اقتصادی، سلامت نیروهای مسلح، پیشگیری وضعی از ارتشا، راهکارهای جلوگیری از ارتشا

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.
رایانامه: sadegh.arabzadeh@yahoo.com

۲. دانشیار گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).
رایانامه: dr.malmir@gmail.com

۳. استادیار گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.
رایانامه: mahmood.ashrafy@Yahoo.com

جرائم اقتصادی یکی از چالشهای جوامع در جهان کنونی بویژه در کشورهای در حال توسعه است که امنیت کشورها را تهدید می‌کند. گسترش این گونه جرائم مانع دستیابی دولتها به اهداف ملی در حوزه امنیت اقتصادی می‌شود و جریان عمومی کارها را به مخاطره می‌اندازد. در مقدمه کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد درباره جرائم اقتصادی با وخیم توصیف کردن اوضاع بشدت ابراز نگرانی شده است و آن را تهدیدی علیه ذخایر مالی، توسعه پایدار و حاکمیت قانون می‌داند. مفسد و جرائم اقتصادی از مواردی است که ابعاد و مظاهری در جوامع دارد که در ناکارآمد کردن سازوکار دولت در تنظیم جریان اقتصاد در عرصه فردی و اجتماعی تأثیری مستقیم به جا می‌گذارد.

فساد اقتصادی و از جمله گرفتن رشوه به زمان ما مربوط نیست و می‌توان گفت حداقل حضوری به قدمت تشکیل دولت دارد. گرفتن رشوه به عنوان جرم اقتصادی یکی از مفاهیم جامعه امروزی ما است که به لحاظ تهدیدهای آن نسبت به ثبات و امنیت کشور، ارزشهای اخلاقی، عدالت، توسعه پایدار و حاکمیت قانون بیش از پیش موجب نگرانی شده است.

ارتشای نظامیان، که یکی از شاخه‌های مهم فساد اداری تلقی می‌شود، یکی از مشکلات کشور ما است. ارتشای نظامیان بنا به اهداف و راهبردهای نیروهای مسلح به امنیت و توان دفاعی کشور خسارت جبران‌ناپذیری خواهد زد.

طبق قانون اساسی، نیروهای مسلح در انطباق با ایمان و مکتب به عنوان اساس و ضابطه تشکیل شده است و حفظ و حراست از مرزها و رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده‌دار خواهند بود. نیروهای مسلح کشور از وجود جرائم اقتصادی بویژه بزه ارتشا در سالهای اخیر در رنج بوده است. نیروهای مسلح به منظور تأمین نیازمندیهای خود در حوزه‌های مختلف اعم از تسلیحات و تجهیزات نظامی، مواد غذایی، لباس و ... نیازمند انعقاد قرار داد با طرفهای داخلی و خارجی هستند. با توجه به خاص بودن موضوع این قراردادها و با لزوم تأمین یا ارتقای سطح معیشت کارکنان، نیروهای مسلح به تشکیل شرکت‌های تجاری و بنگاه‌های اقتصادی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم مجبور می‌شوند؛ از جمله تشکیل فروشگاه‌های زنجیره‌ای نظیر اتکا، شرکت‌های پتروشیمی، نفت، گاز و ...

با توجه به وضعیت کنونی اقتصاد کشور و تحریمها، چه در گذشته و چه در حال حاضر، نیروهای مسلح برای تأمین نیازمندیهای تسلیحاتی و غیرتسلیحاتی خود به نادیده گرفتن پاره‌ای از مقررات و ضوابط حاکم بر معاملات و قراردادها وادار می‌شوند؛ همین امر یکی از چندین علل و

عواملی است که زمینه سوءاستفاده سود جویان و یقه سفیدان را فراهم می‌کند به گونه‌ای که در عمل شاهد افزایش میزان جرائم اقتصادی در نیروهای مسلح هستیم.

با توجه به ماهیت نیازمندیهای نیروهای مسلح و آمار زیاد نیروهای نظامی، ارقام موضوع قراردادها بسیار زیاد است و در پی آن، جرائم ارتكابی ابعاد و پیچیدگی بیشتری می‌یابد و خسارات و پیامدهای بد بیشتری را هم فراهم می‌سازد تا جایی که بعضی از این خسارتها برای جبران، نیازمند سالها تلاش و پیگیری مستمر است و در بعضی از موارد هم غیرقابل جبران می‌نماید.

با توجه به آثار بد ارتشا در پیشبرد رسالت و اهداف نیروهای مسلح و به بار آوردن هزینه‌های هنگفت برای نظام عدالت‌کفیری و سلب اعتماد عمومی از نظام حاکم بر کشور از طرفی و ارزش و جایگاه نیروهای مسلح شامل یگانهای نظامی، انتظامی، امنیتی و نهادهای وابسته در قانون اساسی و سطح تأثیرگذاری آنها بر اقتصاد کشور از سوی دیگر بر آن شدیم به شیوه توصیفی - تحلیلی، راهکارهای علمی و کاربردی پیشگیرانه از ارتشا ارائه کنیم.

پیشگیری از جرم، همیشه ذهن متولیان را به سوی علل و عوامل وقوع بزه معطوف می‌سازد. روشهای سنتی و برخوردهای سرکوبگرانه هر چند ممکن است تا حدی سودمند واقع شود، افزایش میزان این بزه در مقاطع زمانی مختلف، هم به لحاظ کمی و هم به لحاظ کیفی، بیانگر ناکافی بودن روشهای به کارگیری شده تاکنون است. در وضعیتی که شیوه ارتكاب جرم و چرخه ورود به بزهکاری بویژه جرائم اقتصادی از حالتی به حالت دیگر تبدیل می‌شود، راهکارهای مقابله نیز توسعه می‌یابد و الگوهای نوین کنترل و پیشگیری را سد راه شیوه‌های پیچیده بزهکاری می‌کنند. بنابراین باید در ابتدا با نگاهی عمیق و تحلیلی، علل و عوامل زمینه‌ساز این بزه در نیروهای مسلح مورد شناسایی قرار گیرد و در پی آن، متناسب با این علل و عوامل، راهکار پیشگیرانه پیشنهاد شود. در واقع نظام عدالت‌کفیری ایستا و راکد نمی‌تواند مقابل پویایی جرم بایستد. کنترل جرم ارتشا باید در شکلهای مختلف صورت پذیرد و بسنده کردن به یک راهبرد مؤثر نخواهد بود. این جرم ممکن است توسط افراد مختلف و با توجیه‌های مختلف و با درجه قاطعیت متفاوت ارتكاب یابد. بنابراین برای دست یافتن به حداکثر کارآمدی در بازداشتن افراد مستعد ارتكاب جرم، باید از حربها و شیوه‌های مختلف استفاده کرد؛ چرا که حساسیت همه افراد در برابر یک شیوه برابر نیست. با توجه به اینکه به کارگیری تمامی شیوه‌ها و راهبردها هم زمانبر و هم هزینه‌بردار، و ممکن است لوازم و زیرساختهای همه این راهبردها فراهم نباشد، بهتر است راهبردی ارائه شود که عملیاتی‌تر و به صرفه‌تر باشد. به نظر می‌رسد که به کارگیری شیوه‌های پیشگیرانه وضعی برخاسته از تعیین‌های خرد، آسانتر و مؤثرتر باشد.

اهمیت تحقیق

- کم بودن میزان بزه ارتشا در نیروهای مسلح آثار بسیار مثبتی خواهد داشت.
  - مأموریت‌های بسیار مهمی به نیروهای مسلح واگذار می‌شود که مستقیماً بر استقلال، امنیت و آسایش عمومی و فردی تأثیرگذار است.
  - کارآمدی نیروهای مسلح مهم است.
  - سلامت نیروهای مسلح مهم است.
  - داشتن اعتماد عمومی مهم است.
- ضرورت تحقیق در صورت پیشگیری نکردن از بزه ارتشا در نیروهای مسلح
- میزان ارتشا صعودی خواهد بود.
  - نیروهای مسلح در اجرای مأموریت‌ها نمی‌توانند به نحو مطلوبی اقدام کنند.
  - نیروهای مسلح دچار ناکارآمدی در اجرای وظایف خواهند شد.
  - سلامت نیروهای نظامی و انتظامی دچار آسیب جدی خواهد شد.
  - اعتماد عمومی از نیروهای مسلح سلب خواهد شد.

۲. سؤالات تحقیق

۱-۲. سؤال اصلی

۱. فتون پیشگیری وضعی از ارتشا در نیروهای مسلح کدام چیست؟

۲-۲. سؤالات فرعی

۱. روشهای کاهش دستاوردهای مورد انتظار از ارتشا (سود آن) کدام است؟
۲. روشهای افزایش خطر مورد نظر برای ارتکاب ارتشا چیست؟
۳. شیوه‌های افزایش تلاش (زحمت) مورد نظر که برای ارتشا لازم است، چیست؟
۴. شیوه‌های حذف عذر‌ها یا از بین بردن عواملی که باعث تحریک یا تشویق فرد به ارتکاب ارتشا می‌شود و در برخی موارد می‌تواند به عنوان عذر مطرح شود، کدام است؟

۳. پیشینه تحقیق

این تحقیق در داخل و خارج کشور به طور خاص فاقد پیشینه است؛ اما در بررسیها برخی تحقیقات یافت شد که می‌تواند اندکی با این تحقیق نزدیک باشد. داچک (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر پیشگیری وضعی از جرم در نظام حقوقی ایران» به این نتیجه رسید که رویکرد

وضعی در زمینه پیشگیری از جرائم علیه اموال، راهکارهای علمی تر و مؤثرتر ارائه می‌کند. این نوع پیشگیری عمدتاً بر بزه‌دیده مبتنی است. به نظر می‌رسد که رویکرد وضعی برخلاف دیدگاه‌های دیگر در مورد پیشگیری، راه مبارزه با جرم را از طریق تحمیل بر بزه‌دیده به شیوه‌های مختلف و با توجیهات و تعابیر گوناگون هموار می‌کند. در پیشگیری وضعی سرانجام به دنبال خطر ساز یا پرهزینه کردن اقدام مجرمانه هستیم. مقیمی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «مبانی نظری انتخاب منطقی در پیشگیری وضعی» به این نتیجه رسید که بنیانگذاران پیشگیری وضعی با مبنا قرار دادن نظریه انتخاب منطقی بر این باور هستند که امیال بزهکار بالقوه است که هدف او را تعیین می‌کند. او در این زمینه اختیاری از خود ندارد؛ زیرا امیال، زمینه انتخاب باقی نمی‌گذارد. تنها عرصه تعقل و اندیشه‌ورزی بزهکار بالقوه در رویارویی با موقعیت جرم، انتخاب کوتاهترین و به صرفه‌ترین راه دستیابی به آماج جرم است. بنیان پیشگیری وضعی بر این باورند که بزهکار بالقوه برای یافتن به صرفه‌ترین راه دستیابی به آماج جرم به سنجش و ارزیابی اقدام می‌کند و به عبارتی، منطقی محاسبه را به کار می‌گیرد. عظیمی و غلامی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «نظارت فناورانه در پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی و چالشهای آن با حریم خصوصی اطلاعاتی» به این نتیجه رسیدند که شیوع و استمرار جرائم اقتصادی، امنیت روانی شهروندان را متزلزل می‌کند و در پی آن نظم و امنیت عمومی را به مخاطره جدی می‌اندازد. بهره‌گیری از شیوه نظارت فناورانه در پرتو راه‌اندازی سامانه یکپارچه اطلاعات مالی و اقتصادی به عنوان یکی از تدابیر پیشگیری وضعی می‌تواند مدیریت خطر جرائم اقتصادی را با افزایش هزینه ارتکاب جرم از طریق افزایش احتمال شناسایی و دستگیری مرتکب، ارتقای قابل توجهی بخشد. ناتری و توسلی‌زاده (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی» به این نتیجه رسیدند که پیشگیری از جرائم اقتصادی با توسل به دو دسته تدابیر و راهبردها، امکانپذیر است. تدابیر و راهبردهای پیشگیرانه اجتماعی و تدابیر و راهبردهای پیشگیرانه وضعی. برای پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی در سیاست جنایی ایران می‌توان سه راهکار عمده پیشنهاد کرد: راهکار تقنینی متضمن قانونگذاری ابتدایی و تکمیلی، راهکار اجرایی متضمن نظارت و بازرسی مستمر و راهکار اخلاقی مبتنی بر تزریق و توسیع قواعد اخلاقی و گزاره‌های وجدانی.

۴. مبانی نظری پژوهش

۴-۱. ارتشا

رشوه به کسر راء و فتح و ضم آن و فتح واو صحیح بوده ولی معمولاً به ضم راء و کسر آن در کتابها ثبت و نگارش شده است. واژه رشوه از ریشه «رشو» و به معنی چیزی است که برای ضایع نمودن حقی یا انجام دادن کاری برخلاف وظیفه و یا صادر کردن حکمی بر خلاف حق و عدالت به کسی داده می‌شود (میر محمد صادقی، ۱۳۹۲). هم‌چنین به احقاق باطل یا ابطال حق نیز تعریف شده است (ابراهیم، عبدالحلیم، صوالحی، خلف احمد، ۱۳۷۲).

در لغت نامه دهخدا رشوه، مالی که برای کارسازی ناحق به کسی می‌دهند، معنی شده است (دهخدا، ۱۳۷۷). در فرهنگ عمید، رشوه به مالی گفته شده است که به کسی داده می‌شود تا کاری را برخلاف وظیفه خود انجام دهد یا حق کسی را ضایع کند و یا حکمی را بر خلاف حق و عدالت صادر نماید (عمید، ۱۳۹۳).

عنصر قانونی بزه ارتشا در مورد افراد غیرنظامی ماده ۳ قانون تشدید مجازات مرتکبان ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ مجمع تشخیص مصلحت نظام و در مورد افراد نظامی، ماده ۱۱۸ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ مجلس شورای اسلامی و رکن قانونی جرم رشا مواد ۵۹۰ و ۵۹۲ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ مجلس شورای اسلامی است.

طبق ماده ۱۱۸ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح: «هر نظامی برای انجام دادن یا خودداری از انجام دادن امری که از وظایف او یا یکی دیگر از کارکنان نیروهای مسلح است، وجه یا مال یا سند پرداخت وجه یا تسلیم مالی را بلاعوض یا کمتر از قیمت معمول به هر عنوان قبول کند، اگر چه انجام دادن یا خودداری امر بر خلاف قانون نباشد در حکم مرتشی است و به ترتیب ذیل محکوم می‌شود».

در ماده ۱۱۸ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح طی سه بند، مجازات مرتشی نظامی را بیان کرده است؛ بدین شرح:

الف) هرگاه قیمت مال یا وجه مأخوذ تا یک میلیون (۱/۰۰۰/۰۰۰) ریال باشد به حبس از یک تا پنج سال و جزای نقدی معادل وجه یا قیمت مال مأخوذ و تنزیل یک درجه یا رتبه.

ب) هرگاه قیمت مال یا وجه مأخوذ بیش از یک میلیون (۱/۰۰۰/۰۰۰) ریال تا ده میلیون (۱۰/۰۰۰/۰۰۰) ریال باشد به حبس از دو تا ده سال و جزای نقدی معادل وجه یا قیمت مال مأخوذ و تنزیل دو درجه یا رتبه.

ج) هرگاه قیمت مال یا وجه مأخوذ بیش از ده میلیون (۱۰/۰۰۰/۰۰۰) ریال باشد به حبس از سه تا پانزده سال و جزای نقدی معادل وجه یا قیمت مال مأخوذ و اخراج از نیروهای مسلح.

تعریف واحدی از جرم اقتصادی توسط قانونگذاران مختلف و حقوقدانان نشده است و در حقوق داخلی هم اجماعی درباره تعریف جرم اقتصادی وجود ندارد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۴، ص ۵۲). چه در قوانین داخلی و چه در مقررات بین‌المللی، جرم اقتصادی آشکارا تعریف نشده است و تنها می‌توان مصداق‌هایی از آن را پیدا کرد که آن نیز در دوره‌های مختلف تغییر پیدا کرده است. تا اوایل سده بیستم، هم‌چنانکه در قوانین جزایی اروپا نمود و ظهور داشت، جرائمی همچون ولگردی، گدایی، دزدی و نظیر اینها و نیز جرائم علیه اموال به عنوان جرائم اقتصادی منظور می‌شد؛ از این رو، جرم اقتصادی جرم فقرا نیز گفته می‌شد (دادخدایی، ۱۳۹۰، ص ۱۶۷). بعد از جنگ جهانی اول، وضع بحرانی اقتصادی زمان جنگ، مداخله دولت در اقتصاد را به ضرورتی تبدیل کرد که خود به تغییرات موازی در خط مشی سیاسی و جزایی منجر شد. بنابراین شکل دیگری از جرائم پا به منصفه ظهور گذاشت که توسط طبقه دیگری از اجتماع و خارج از قلمرو سنتی ارتکاب می‌یافت. بنابراین در واقع از میانه قرن بیستم بود که مفهوم جرم اقتصادی دچار تحولات و تغییرات اساسی شد (مگنسون،^۱ ۱۹۸۵، ص ۱۱۸). بنابراین، جرم اقتصادی در چرخشی کاملاً متفاوت، دیگر جرم فقرا به شمار نمی‌رفت.

برخی سعی کرده‌اند از جرم اقتصادی تعریفی ارائه کنند؛ از جمله اینکه جرم اقتصادی با انگیزه مادی و با ماهیت اقتصادی یعنی فعالیت‌های مالی و پولی، داد و ستد داخلی و خارجی، استفاده از منابع بدون مجوز، رشوه‌ستانی، کمیسیون‌گیری و اعطای تسهیلات غیرقانونی به نفع خود یا دیگران صورت می‌گیرد (عشماوی، ۱۳۸۶، ص ۱۷). مجرمان کلان اقتصادی، افرادی هستند که برای دستیابی به اهداف ناشروع خود از رانتهای سیاسی و اقتصادی ناشی از برقراری روابط با صاحب‌منصبان و افراد با نفوذ در دستگاه‌های متولی منابع اقتصادی بهره‌گیری می‌کنند و موجب انحراف در منابع اقتصادی می‌شوند (زمانی، ۱۳۸۸، ص ۴۶).

جرائم اقتصادی ماهیت پیچیده‌ای دارد و به دلیل تأثیرپذیری این گونه جرائم از عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، علم جرم‌شناسی نیز به رغم جامعیت نتوانسته است شناخت کاملی از آنها پیدا کند و در نهایت به بروز نظریات متفاوت در این زمینه منجر شده است. به کارگیری اصطلاحاتی چون «مفاسد اقتصادی»، «جرم مالی»، «جرم اقتصادی»، «اخلال در نظام اقتصادی» و ... در متون قانونی، برداشتهای متفاوتی را در پی داشته است (میرسعیدی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۹). آنچه واضح است قانونگذار ایران درباره جرائم اقتصادی، سیاستی منسجم و در چهارچوب

1. Magnusson

Archive of SID

قوانین مصرح و مدون اتخاذ نکرده است و بر این اساس در حقوق کیفری ایران عنوان مستقلی به نام جرائم اقتصادی مشهود نیست. اگرچه برای هر کدام از جرایم اقتصادی قوانین جدیدی تصویب شد، جرمی تحت عنوان جرم اقتصادی در قوانین به صراحت تعریف نشده است (عباسی، ۱۳۹۵، ص ۱۸).

۳-۴. پیشگیری

پیشگیری، پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیر و اقدامات لازم برای از بین بردن یا کاهش آن است (ماده ۱ قانون پیشگیری از وقوع جرم مصوب ۱۳۹۴). پیشگیری در لغت به معنای جلوگیری، مانع شدن یا متوقف کردن وقوع امری است. می‌توان گفت پیشگیری، جلوگیری از ارتکاب جرم یا کاهش آن با انجام دادن اقداماتی یا با به کار بستن تدابیری است. هر چند میان معنای لغوی و اصطلاحی پیشگیری، تفاوت و فاصله چندانی نیست، کاملاً بر هم منطبق نیست؛ زیرا پیشگیری در مفهوم جرم‌شناسی در دو معنا به کار می‌رود: ۱. در معنای پیشگیری مطلق ۲. در معنای پیشگیری نسبی. پیشگیری مطلق به معنای ریشه‌یابی یا شناخت عوامل ارتکاب جرم و از بین بردن آن و از این طریق، جلوگیری از وقوع جرم به طور مطلق است. پیشگیری نسبی یعنی اینکه با اقداماتی، جرم در برخی موارد، کاهش یابد و بدین طریق آثار ناشی از آن تعدیل شود (صفاری، ۱۳۸۸، ص ۳).

مقنن ایرانی از سال ۱۳۳۹^۱ تاکنون پیشگیری از بزهکاری را با رویکرد متفاوت و گاه متضاد وارد پهنه سیاست جنایی ایران کرده است (نیازپور، ۱۳۸۳، ص ۱۷۰).

پیشگیری در مفهوم مضیق آن (جرم‌شناسی پیشگیرانه)، که ما از آن به پیشگیری غیرکیفری (غیرسرکوبگر) تعبیر می‌کنیم، وسیله‌ای تعریف شده است که دولت از آن برای مهار بهتر بزهکاری از طریق حذف یا محدودسازی عوامل جرمزا و نیز مدیریت مناسب و مطلوب محیط‌های فیزیکی و اجتماعی استفاده می‌کند که فرصتهای مساعد ارتکاب جرم را ایجاد می‌کند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳).

طبقه‌بندی نوینی که امروزه در متون جرم‌شناسی به کار برده می‌شود تا اندازه‌ای نوآوری و تا اندازه‌ای تلفیق گونه‌های رایج پیشگیری و عبارت است از:

۳-۱. پیشگیری اجتماعی

پیشگیری اجتماعی از بزهکاری شامل مجموعه اقدامات پیشگیرانه‌ای است که به دنبال حذف یا خنثی کردن آن دسته از عواملی است که در تکوین جرم مؤثر است. پیشگیری اجتماعی

۱. قانونگذار با تصویب قانون اقدامات تأمینی و تربیتی در سال ۱۳۳۹ در واقع بحث پیشگیری را مدنظر قرار داده است.

یا اصلاحی از لحاظ بزهکار مدار بودن با پیشگیری کیفری هم موضع است با این تفاوت که در پیشگیری کیفری با پیش‌بینی مجازات‌های سرکوبگرانه در کاهش میزان جرائم سعی می‌شود در حالی که در پیشگیری اجتماعی تلاش می‌شود که با اجرای برنامه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، رفاهی و نظایر آن و درمان نارساییهای اجتماعی و افزایش ارزشهای اجتماعی و اخلاقی، موقعیت منطقه و نیز وضعیت مجرمان بالقوه اعتلا یابد و این روند به کاهش میزان جرم بینجامد (معظمی، ۱۳۷۹، ص ۴۰).

۴-۳-۲. پیشگیری کیفری

در این نوع از پیشگیری از طریق تدابیر سامانه عدالت کیفری با تعقیب و مجازات و تنبیه متهمان و مجرمان در بازگرداندن از تکرار جرم برای بزهکاران و بازدارندگی از تقلید جرم توسط افراد غیربزهکار جامعه سعی می‌شود.

۴-۳-۳. پیشگیری وضعی^۱

پیشگیری وضعی از جرم به عنوان نظریه‌ای علمی، اصالتاً تأسیسی انگلیسی است که توسط سه نفر به نامهای کلارک،^۲ می‌هیو^۳ و کرنیش^۴ مطرح شده و توسعه یافته است. تعاریف مختلفی از پیشگیری وضعی شده است؛ از جمله پیشگیری وضعی به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که در جهت تسلط بر محیط و اوضاع پیرامونی مشرف بر جرم و نیز مهار آن انجام می‌شود تا از این طریق افراد یا آماجها را از بزه‌دیدگی محافظت کند (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۸۲، ص ۲۸۹). پیشگیری وضعی شامل مجموعه اقدامها و تدابیری است که به سمت تسلط بر شرایط پیرامونی جرم و مهار آن متمایل است. این امر از یک سو از طریق کاهش وضعیتهای ماقبل بزهکاری، یعنی وضعیتهای پیش‌جنایی وقوع جرم را مساعد و آسان می‌کند و از سوی دیگر با افزایش خطر شناسایی و احتمال دستگیری بزهکاران انجام می‌شود (خسروشاهی، منصور، ۱۳۸۹، ص ۵۹). پیشگیری وضعی روش خاصی است که بر متعالی کردن جامعه و نهادهای آن مبتنی نیست بلکه به طور ساده بر کاهش فرصتها و موقعیتهای ارتکاب جرم تکیه می‌کند (کلارک، ۱۹۹۷، ص ۳). از این تعریفها به دست می‌آید که پیشگیری وضعی به دنبال شناسایی علل و عوامل بزهکاری و ریشه‌کن کردن آنها و یا به دنبال تقویت ارزشهای جامعه و متعالی کردن نهادهای آن نیست؛ بلکه ضمن تمرکز بر فرصتها و موقعیتهای ارتکاب جرم و کاهش آنها سعی دارد به راههای دستیابی مرتکب به موضوع جرم و افزایش زحمت و خطر برای مرتکب بپردازد.

1. Situational Prevention
2. Clarke
3. Mayhew
4. Cornish

Archive of SID

بنیانگذاران پیشگیری وضعی با مبنا قرار دادن نظریه انتخاب منطقی بر این باور هستند که امیال بزهکار بالقوه است که هدف او را تعیین می‌کند. او در این زمینه اختیاری از خود ندارد؛ زیرا امیال، زمینه انتخاب باقی نمی‌گذارد. تنها عرصه تعقل و اندیشه‌ورزی بزهکار بالقوه در رویارویی با موقعیت جرم، انتخاب کوتاهترین و به صرفه‌ترین راه دستیابی به آماج جرم است. بنیان پیشگیری وضعی بر این باورند که بزهکار بالقوه برای یافتن به صرفه‌ترین راه دستیابی به آماج جرم به سنجش و ارزیابی اقدام می‌کند و به عبارتی، منطق محاسبه را به کار می‌گیرد (مقیمی، ۱۳۹۷، ص ۵۱).

در پیشگیری وضعی، کنترل و ابتکار، جای انفعال و مجازات را می‌گیرد و با اتخاذ اقدامات متعدد و مناسب با هر هدفی که ممکن است آماج جرم قرار گیرد در پیشگیری از تجاوز به آن سعی می‌شود. بر خلاف برخی تصورات، که مرتکبان نوعی اجبار دارند و وقوع جرم از جانب آنها اجتناب‌ناپذیر است و به همین دلیل قابل پیشگیری جز از طریق انهدام عامل به وجود آورنده آن نیست در رویکرد وضعی به پیشگیری، جرم قابل پیش‌بینی است و صرف نظر از اینکه مرتکب تحت تأثیر چه عاملی بوده است، از کاهش فرصتهای ارتکاب و آماجهای آن با اعمال روشهای فیزیکی (مادی) یا تغییر و کنترل موقعیت‌های مناسب برای ارتکاب جرم می‌توان وقوع آن را ممتنع و خنثی ساخت (صفاری، ۱۳۹۲، ص ۱۱۶).

۴-۴. فنون پیشگیری وضعی

نظریه‌های متعددی درباره شیوه‌های پیشگیری وضعی مطرح است؛ از جمله اینکه برای پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی در سیاست جنایی ایران می‌توان سه راهکار عمده پیشنهاد کرد: راهکار تقنینی متضمن قانونگذاری ابتدایی و تکمیلی، راهکار اجرایی متضمن نظارت و بازرسی مستمر و راهکار اخلاقی مبتنی بر تزیق و توسیع قواعد اخلاقی و گزاره‌های وجدانی (ناتری و توسلی‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۲۱۶).

با تحقیق و بررسیها، آنچه در حال حاضر برای نیروهای مسلح کاربردیتتر، کم هزینه‌تر و زمانبر نبودن می‌نماید به نظر می‌رسد استفاده از الگوی کلارک^۱ است. در این مقاله سعی شده است ضمن بیان الگوی کلارک با بهره‌گیری از این روشها، متناسب با وضعیت نیروهای مسلح، به منظور کنترل یا کاهش ارتشا راهکار ارائه شود. توجه به این نکته ضروری است که بیان الگوی کلارک، لزوماً به معنای کاربردی بودن تمامی شیوه‌های آن در پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح نیست؛ بلکه هدف اجرا و بومی کردن این الگو و بهره‌گیری از آن در پیشگیری از «جرم هدف»

1. Clarke

یعنی ارتشا در نیروهای مسلح است. با الگوپذیری از راهکارهای کلارک، سعی شد راهکارهای کاربردی در چهار دسته و هر کدام شامل شیوه‌های زیرمجموعه خود ارائه شود؛ با تذکر این نکته که این راهکارها تمثیلی، و به منظور رعایت اختصار به یک یا چند راهکار بسنده شده است.

۴-۴-۱. افزایش تلاش (زحمت) مورد نظر برای ارتشا به این شرح^۱

الف) سخت کردن آماج ارتشا

جرم‌شناسان به طور اتفاقی پی بردند که اقدامات ساده ابتدایی برای برخی از آماج جرم در کاهش تعرضات نسبت به آنها مؤثر است. در سال ۱۹۷۰ برخی از کارخانه‌های خودروسازی تجهیزات ضد دزدی در فرمان خودرو نصب کردند؛ البته هدف از این کار لزوماً پیشگیری نبود. پس از مدتی پلیس متوجه شد که میزان دزدی از این خودروها کم شده است؛ به این ترتیب جرم‌شناسان پی بردند که متغیرهای وضعی و موقعیتی می‌تواند در کاهش میزان جرائم تأثیر بسزایی کند (قبله‌ای خوبی، فرهمندفر، ۱۳۸۸، ص ۸).

با سخت‌تر کردن آماج جرم، میزان موفقیت مجرم در ارتکاب جرم کمتر خواهد بود. باید گفت آماج جرم ارتشا در نیروهای مسلح، وجوه و دیگر اموال شهروندان است؛ به عنوان مثال، استفاده از دولت الکترونیک برای کاهش مراجعه حضوری مردم به بخشهای مختلف نیروهای مسلح باعث می‌شود تا از رویارویی مستقیم با مأموران نظامی و انتظامی جلوگیری شود. با توجه به اینکه بیشتر توافقات بین راشی و مرتشی در مراجعات حضوری صورت می‌گیرد، استفاده از دولت الکترونیک، مانع از دادن وعده و وعید برای گرفتن و دادن رشوه خواهد شد.

هم‌چنین می‌توان به شفاف‌سازی حقوق و تکالیف عموم هنگام مراجعه به نیروهای مسلح به شیوه‌های ممکن اشاره کرد. در این وضعیت نیز ارباب رجوع با آگاهی و شناخت لازم از تکالیف مأمور، کمتر به فکر پیشبرد اهداف خود با دادن رشوه می‌افتد و خواسته خود را تکلیف و وظیفه قانونی مأمور می‌داند که در صورت استنکاف یا خودداری مأمور از وظیفه قانونی می‌تواند به دیگر شیوه‌های قانونی اقدام، تا مراجع مربوط از مأمور متخلف بازخواست کنند. ایجاد شبکه دستپاک برای محدود کردن جو جرم ارتشاء تلقین دستپاک بودن نیروها، تقویت تخصص مسئولان کشف جرم ارتشاء، ثبت هویت نیروهای مأمور به مشاغل یا محیط‌های با امکان ارتشای زیاد، تلقین الزامی بودن مأمور نسبت به اجرای وظایف بدون درخواست هرگونه مالی از ارباب رجوع، می‌تواند از دیگر راهکارها به شمار رود.

1. Increasing perceived effort

ب) کنترل ورودیهای اماکن مختلف یا دسترسی به اهداف مربوط

در این روش با استفاده از کنترل ورودیها یا کنترل دسترسی اهداف در پیشگیری از «جرم هدف» سعی می‌شود. می‌توان علاوه بر کنترل ورودی، خروجیها را هم کنترل کرد؛ به عنوان مثال، کنترل علت خروج همزمان ارباب رجوع و مأمور در وقت اداری، کنترل ارباب رجوع هنگام ورود به مجموعه و ممنوع کردن همراه داشتن وجه به میزان غیرضروری و دیگر اموال غیرضروری مانند طلا یا سکه، سند پرداخت وجه، پرداخت مال و دیگر معاملات در مقام پرداخت رشوه از قبیل اقداماتی است که می‌تواند مؤثر واقع شود.

پ) کنترل کردن و ایجاد محدودیت برای استفاده از ابزار آسان‌کننده ارتکاب ارتشا

با پیشرفت فناوری و تحولات جوامع، دادن و گرفتن رشوه نیز شکلهای نوینی به خود گرفته است. راشی و مرتشی سعی می‌کنند مال موضوع رشوه را به گونه‌ای تبادل کنند که امکان ردزنی و کشف آن برای ضابط و مقام قضایی ناممکن یا دشوار باشد؛ به عنوان مثال، دادن وجه نقد، طلا، سکه، ارز، تبادلات بانکی با حسابهای بانکی اقوام و دیگران، نقل و انتقال املاک به نام غیر و ... از جمله شیوه‌هایی است که راشی و مرتشی برای پنهانکاری مرادات مالی خود از آنها استفاده می‌کنند. در واقع شیوه و شگردهای آسان‌کننده بزه رشوه، شکل نوینی به خود گرفته است؛ بنابراین ضرورت دارد راهکارهای مقابله با این بزه نیز به‌روزرسانی، و ابزار آسان‌کننده ارتشا کنترل و یا محدود شود.

اگر چه محدودسازی مطلق شیوه و شگردها امکانپذیر نیست و با گذشت زمان، نمای این شیوه و شگردها دچار تحول می‌شود، باید ترتیباتی به کار گرفته شود که امکان استفاده از این شیوه و شگردها به حداقل ممکن کاهش یابد؛ به عنوان مثال، ایجاد بانک اطلاعاتی برای افرادی که تا سطح معینی به خرید سکه و یا ارز اقدام می‌کنند؛ محدودیت در ایجاد حسابهای بانکی متعدد غیرضروری، اجبار به نقل و انتقال اموال غیرمنقول صرفاً از طریق دفترهای ثبت اسناد رسمی، استعلام از فروشگاه‌های صادر کننده یا شناسنامه‌دار کردن فروشگاه‌های صاحب فاکتور و الزام آنها به صدور فاکتورهای الکترونیکی یا صدور فاکتورهای هلوگرام‌دار یا هر شیوه دیگری که زمینه سوء استفاده از فاکتورهای جعلی را از بین می‌برد، می‌تواند به کاهش ارتشا کمک کند.

مجرمان براساس اصول اقتصادی رفتار، و به تحلیل هزینه‌های نهایی و سودهای نهایی فعالیت مجرمانه توجه می‌کنند. مجرمان به عنوان عوامل اقتصادی، احتمال دستگیری، محکومیت و مجازات شدن را هزینه روند فعالیت مجرمانه در نظر می‌گیرند. این اشخاص به طور منطقی درمی‌یابند که این احتمالها در چه موقعیت زمانی و مکانی، کمتر و در کجا بیشتر است. با این تحلیل، موضوعی تحت عنوان اقتصاد جرم به وجود آمده است. بر اساس نظریه اقتصاد جرم، افراد هزینه- فایده جرم را محاسبه می‌کنند و در صورتی که منافع از هزینه بیشتر باشد به ارتکاب جرم دست می‌زنند (مصطفی‌پور، ۱۳۹۵، ص ۷).

گسترش و استمرار جرائم اقتصادی، امنیت روانی شهروندان را متزلزل می‌کند و در پی آن نظم و امنیت عمومی را به مخاطره جدی می‌اندازد. بهره‌گیری از شیوه نظارت فناورانه در پرتو راه‌اندازی سامانه یکپارچه اطلاعات مالی و اقتصادی به عنوان یکی از تدابیر پیشگیری وضعی می‌تواند مدیریت خطر جرائم اقتصادی را با افزایش هزینه ارتکاب جرم از طریق افزایش احتمال شناسایی و دستگیری مرتکب، ارتقای قابل توجهی بخشد (عظیمی و غلامی، ۱۳۹۶، ص ۲۸۶). رویکرد وضعی در زمینه پیشگیری از جرائم علیه اموال، راهکارهای علمی‌تر و مؤثرتر ارائه می‌کند. این نوع پیشگیری عمدتاً بر بزه‌دیده مبتنی است. به نظر می‌رسد که رویکرد وضعی برخلاف دیدگاه‌های دیگر در مورد پیشگیری، راه مبارزه با جرم را از طریق تحمیل بر بزه‌دیده به شیوه‌های مختلف و با توجیحات و تعابیر گوناگون هموار می‌کند. در پیشگیری وضعی در نهایت به دنبال خطرساز کردن یا پرهزینه کردن اقدام مجرمانه هستیم (داچک، ۱۳۹۹، ص ۱۰۸).

با توجه به اینکه مجرمان مالی محاسبه‌گر هستند با به کارگیری شیوه‌های ذیل درصدد افزایش خطر برای مرتکبان هستیم. هر چقدر میزان خطر دستگیری یا کشف جرم افزایش یابد، میل افراد به ارتکاب جرم کمتر خواهد بود.

الف) تحت نظر قراردادن ورودی- خروجی

برای نمونه کار گذاشتن فلزیاب در مبادی خروجی، موجب افزایش خطر دستگیری کسانی می‌شود که قصد وارد کردن یا خارج کردن طلا و یا سکه و دیگر اشیای فلزی با ارزش مالی را دارند. کنترل دقیق ارباب رجوع هنگام ورود به مجموعه و ممنوعیت همراه داشتن اموال و اشیای قیمتی غیرضروری یا دیگر اسنادی که بر تبادل اموال بین مأمور و ارباب رجوع دلالت می‌کند و جلوگیری از بردن آن به داخل مجموعه. می‌توان خروج و ورودهای غیرضروری به دفعات متعدد ارباب رجوع و تماسهای تلفنی آنان را با مأمور هم کنترل کرد.

ضرورت نظارت و کنترل در این است که در صورت ضعف یا نبود کنترل درونی میل به ارتکاب جرم افزایش می‌یابد. در صورتی که نظارت و کنترل نباشد، بروز رفتارهای مجرمانه بویژه در محیط فعالیتهای اداری و اقتصادی که با پنهانکاری همراه است، حتمی است. نظارت و کنترل می‌تواند هم جنبه فنی و هم می‌تواند جنبه انسانی داشته باشد. در پیشگیری از طریق نظارت لازم است تمامی رفتار مقامات بالاتر نیز مورد بررسی قرار گیرد و در تیررس بازرسان باشد و صرفاً به کارمندان پایه ختم نشود. لازمه این امر این است که نظارت و کنترل به صورت چرخشی باشد و اشخاص در رده‌های مختلف یکدیگر را کنترل کنند (سلیمانی، ۱۳۹۳، ص ۷).

استفاده از نظارتهای درون‌سازمانی و برون‌سازمانی معتمد و مستقل، نظارت واحدهای نظارت و بازرسی یگانهای مختلف نظامی و انتظامی، افزایش سطح نظارت فرماندهان و مسئولان نیروهای مسلح در رده‌های مختلف و ایجاد ساختار مناسب و صحیح سامانه ارزشیابی و عملکرد کارکنان می‌تواند در پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح نقش بسزایی داشته باشد.

مقام معظم رهبری در بند (۷) فرمان هشت ماده ای مصوب ۱۳۸۰ مقرر فرموده‌اند هیچ شخص یا نهادی نمی‌تواند با عذر انتساب به اینجانب یا مسئولان کشور، خود را از حسابکشی معاف بشمارد و با فساد بایستی در هر جا و هر مسندی باید برخورد یکسان شود.

پ) نظارت به وسیله کارمندان

براساس مبانی پیشگیری وضعی و اصل هزینه-فایده (حسابگری)، ناامن کردن محیط شغلی برای ارتکاب جرم می‌تواند در انصراف مجرمان بالقوه از ارتکاب جرم مؤثر باشد. یکی از عواملی که می‌تواند محیط اداری را ناامن سازد، تقویت‌ساز و کارهای گزارشدهی است. در این شیوه از کارمند یا از کارمندان خاص یا از هر فرد دیگری حتی اربابان رجوع خواسته می‌شود در صورت ملاحظه جرم یا مقدمات آن، مراتب را به مقامات بالاتر گزارش کنند.

باید بسترهای امکان نظارت عمومی میان خود کارکنان فراهم شود. مأموران نظامی و انتظامی با توجه به موقعیتی که دارند، بهتر از هر فرد دیگری از همکار خود می‌توانند آگاهی و شناخت به دست آورند. ایجاد بسترهای لازم و اعتمادسازی لازم مبنی بر عدم افشای هویت گزارش‌کننده و یا در نظر گرفتن پاداش برای او باعث می‌شود همگان در صورت مشاهده زد و بندهای غیرقانونی همکار دیگر با ارباب رجوع، بلافاصله آن را به مسئولان گزارش کنند.

هر چند ماده (۶۰۶) قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ در این زمینه وضع شده است، این مقررره برای پیشگیری از فساد مالی کافی به نظر نمی‌رسد؛ چرا که اطلاق آن به

مدیران و مسئولان ادارات محدود است و دیگر کارمندان را شامل نمی‌شود. البته این نقص در قانون ارتقای سلامت اداری مصوب ۱۳۹۰ جبران شده است. به موجب تبصره ماده (۱۳) این قانون: «هر یک از کارمندان دستگاه‌های موضوع این قانون، که در حیطه وظایف خود از وقوع جرائم مذکور (انواع مصداقهای فساد مالی مصرح در ماده ۱ قانون) در دستگاه متبوع خود مطلع شوند، مکلف هستند بدون اطلاع دیگران مراتب را به صورت مکتوب و فوری به مسئول بالاتر خود یا واحد نظارتی گزارش کنند؛ در غیراین صورت مشمول مجازات فوق (ماده ۶۰۶ قانون مجازات اسلامی) می‌شوند».

طبق بندهای (ج) و (د) ماده (۱۳۰) قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۸۳، قوه قضاییه مکلف به تدوین لایحه حمایت از شهود و گزارش‌دهندگان است. همچنین ماده (۱۷) قانون ارتقای سلامت اداری در راستای کنوانسیون مریدا با وضع مقرراتی به حمایت از شهود و گزارش‌کنندگان اقدام کرده است. در ماده (۲۶) این قانون نیز مقرر شده است افرادی که به شناسایی، کشف و معرفی افراد خطاکار موفق شوند، مستحق تشویق هستند. در اسناد بین‌المللی پالمو^۱ و مریدا وضع آیین‌نامه اجرایی برای حفاظت جسمی از قبیل مکان افراد گزارش‌کننده در حدی که لازم و عملی باشد و عدم افشای محل زندگی و اطلاعات مربوط به هویت آنها در نظر گرفته شده است (قسمت الف بند ۲ ماده ۱۴ کنوانسیون پالمو و بند الف ماده ۳۳ کنوانسیون مریدا).

۴-۴-۳. کاهش دستاوردهای مورد انتظار از جرم یا همان سود^۲

هدف این روش، کاهش سود ارتکاب جرم است. حذف آماجها، منافع بالقوه حاصل از جرم را از دسترسی مجرمان بالقوه دور نگه می‌دارد.

اعمال سیاست تسامح صفر در اجرای مجازات برای مرتشی، ارعاب عمومی مأموران با اجرای مجازات متناسب، اجبار مأمور مرتشی به جبران تمام ضرر و زیان ناشی از ارتشاء ضبط و مصادره تمام اموال حاصل از ارتشاء، تشهیر مرتشی و اعمال تسامح صفر تنبیهات اداری برای مرتشی می‌تواند نمونه‌هایی از این دسته راهکار باشد.

الف) سیاست تسامح صفر در اجرای مجازات برای مرتشی

تسامح در لغت به معنای آسان گرفتن و مدارا کردن است (معین، ۱۳۷۵، ص ۱۰۸۷). بی‌نظمی سبب می‌شود افراد مستعد ارتکاب بزه، احساس کنند کسی مراقب اوضاع نیست و به

1. Palermo

2. Reducing the anticipated rewards

Archive of SID

همین دلیل به ارتکاب جرم دست بزنند. تسامح صفر، اصطلاحی در حقوق کیفری است که برای تشریح سیاست اجرای قانون به صورت غیراختیاری و غیرصلاح‌دیدگی به کار می‌رود. می‌توان گفت «تسامح صفر» به معنای اعمال راهبردهای انضباطی اجباری برای رفتارهای ضد اجتماعی است که افراد متصدی این راهبردها ملزم هستند در برابر افرادی که مقررات از پیش تعیین شده را نقض می‌کنند بدون هرگونه اغمازی اعمال کنند (جوانمرد، ۱۳۹۳، ص ۳۶).

در ماده ۱۱۸ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح، مصوب ۱۳۸۲ برای نیروهای نظامی که به گرفتن رشوه اقدام می‌کنند، مجازات تعیین شده است. صرف نظر از اینکه صدور حکم مجازات باید با رعایت اصل «فردی کردن مجازاتها» باشد، نظر به پیامدهای منفی افزایش میزان ارتشا از یک سو و لطمه و صدماتی که این بزه می‌تواند به امنیت و آسایش عمومی وارد نماید از سوی دیگر و از همه مهمتر نظر به اهمیت و حساسیت مأموریت‌های نیروهای مسلح که به امنیت، آسایش و نظم عمومی منتهی می‌شود در صورت احراز بزه ارتشا و صدور حکم مجازات از ناحیه محاکم نظامی، مجازات باید با کمترین اغماض قانونی و با کمترین بهره‌مندی از ارفاقات قانونی ناظر بر اجرای مجازات از جمله آزادی مشروط، تعلیق اجرای مجازات، عفو و مرخصی هنگام حبس، اجرایی شود.

در شرع مقدس نیز بر حرمت اکل مال باطل تأکید، و مجازات اخروی سنگینی برای آن برشمرده شده است. باید به این باور و یقین رسید که سرعت و حتمیت مجازات مرتشیان به طور قطع می‌تواند بازدارندگی عام و خاص ایجاد کند.

از جمله جلوه‌های سیاست «تسامح صفر» در برابر بزه ارتشا، ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، است. طبق بند (ج) این ماده، صدور حکم و اجرای مجازات جرائم اقتصادی (از جمله ارتشا) با موضوع بیش از ده میلیون تومان قابل تعویق و تعلیق نیست.

ب) تشهیر مرتشی

در لغت، واژه تشهیر از ریشه «شهر» و به معنای علنی کردن، اشاعه دادن، رسوا نمودن، بی‌اعتبار کردن و ... وارده شده است (میرزایی، ۱۳۹۲، ص ۱۸۴). در اصطلاح فقهی به معنای «معرفی مجرم در انظار عموم به منظور رسوایی او» به کار رفته است.

مهمترین سندی که مجازات تشهیر را درباره جرائم اقتصادی و از جمله ارتشا جعل می‌کند، روایتی است که از شیوه برخورد امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) به عنوان حاکم جامعه با یکی از کارگزاران دولتی خویش حکایت دارد؛ هنگامی که آن حضرت از خیانت ناظر مالی بازار اهواز، که ابن هرمه نام داشت باخبر گشت، طی نامه‌ای به رفاعه حاکم اهواز نوشت: «هرگاه نامه مرا

خواندی، ابن هرمه را از کار برکنار کن و او را به مردم معرفی و در برابر آنان رسوا کن و او را به زندان بیفکن و ...» (تمیمی، ۱۳۷۳، ص ۵۳۲). در اینجا کیفیت عمل به گونه‌ای است که معرفی مجرم در مرئی و منظر عموم مردم مورد دستور واقع شده است که از آن می‌توان به تشهیر یاد کرد.

علت جعل مجازات تشهیر برای بزهکاران اقتصادی و از جمله ارتشا، ارتباط آن با شخصیت‌شناسی مجرمان مفاسد اقتصادی و در نهایت تأثیر آن در تحقق اهداف مجازات در سامانه عدالت کیفری است. یکی از مرجحات استخدام این نوع از مجازاتها، اخطار عمومی به مردم است تا با پرهیز از فرد بزهکار و منتفی ساختن زمینه‌های ارتکاب جرم، احتمال ظهور چنین بزهی از سوی مجرم را کاهش دهند. هم‌چنین ثبت و اعلام پیوسته ویژگی فردی مجرم در رسانه‌های دولتی، موجب توجه نهادهای دولتی و امنیتی به سوی بزهکار می‌شود و ضمن مراقبت دائمی و بیشتر از او، میزان هزینه ارتکاب جرم را برای مجرم افزایش می‌دهد. چنین رویکردی را می‌توان در نصوص فقهی مربوط به تشهیر نیز مشاهده کرد. تشهیر یکی از مؤثرترین مجازاتهایی است که عواطف انسانی را درگیر می‌سازد و شنیع بودن رفتار ارتكابی را بیشینه می‌سازد و به دنبال آن بازدارندگی عمومی ایجاد می‌کند (غلامی، مجتهدی، طهماسبی، ۱۳۹۷، ص ۱۶۸).

می‌توان گفت مجازات تشهیر می‌تواند در تحقق اهداف کلیدی سامانه عدالت کیفری مانند اخطار عمومی، بازدارندگی عام، پیشگیری از جرائم و جلب اعتماد عمومی نسبت به نظام قضایی و احیای نظم، امنیت و آسایش عمومی از دست رفته مؤثر واقع شود.

به موجب ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، انتشار حکم محکومیت قطعی در جرائم مشخصی و از جمله رشا و ارتشا در صورتی که میزان مال موضوع جرم ارتكابی، صد میلیون تومان یا بیشتر باشد، الزامی است و در رسانه ملی یا یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار منتشر می‌شود.

به رغم تصریح این ماده قانونی مبنی بر الزام انتشار حکم محکومیت قطعی راشی و مرتشی در رسانه ملی و دیگر روزنامه‌ها چنین انتشاری ملاحظه نمی‌شود در حالی که اجرایی کردن این ماده قانونی با توجه به مراتب پیشگفته، می‌تواند در زمینه پیشگیری از افزایش میزان ارتشا مؤثر واقع شود.

پ) تضییق یا جلوگیری از بهره‌مندی از منافع ارتشا

مرتکبان جرائم اقتصادی با ارتکاب رفتارهای مجرمانه مختلف به دنبال کسب سود حداکثری هستند. کسانی که رشوه می‌گیرند، جز به تحصیل مال نمی‌اندیشند. انسان با انگیزه کسب حداکثر

Archive of SID

سود، رفتار خود را سامان می‌دهد و با سنجش هزینه‌ها و فواید ارتکاب جرم به سوی ارتکاب جرم گام برمی‌دارد. یکی از راهکارهایی که می‌تواند برای منصرف کردن مرتشی از گرفتن رشوه مؤثر واقع شود، محدودیت یا جلوگیری از بهره‌مندی از منافع جرم است.

اگرچه به طور کلی در ماده ۲۱۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۱۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به ضبط اموال ناشی از جرم توسط دادگاه اشاره شده؛ در ماده ۱۱۸ قانون مجازات نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ ناظر بر مجازات مرتشی از ضبط و مصادره اموال ناشی از مرتشی نظامی صحبتی نشده است. در حال حاضر، صرفاً ماده ۵۹۲ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ به ضبط مال‌الرشا آن هم به عنوان مجازات فرد راشی اشاره کرده است. ضرورت دارد مقنن به ارزش افزوده مال‌الرشا در مدت زمانی که در دست مرتشی است توجه، و مرتشی را صراحتاً به بازگرداندن منفعت حاصل از جرم ملزم کند. محاسبه میزان سود قطعی وجه نقد، وفق شاخص تورم بانک مرکزی، گرفتن اجرت‌المثل املاک و اموال منقول و بازپس گیری آن از مرتشی، لزوم جبران تمام ضرر و زیانهای وارد شده به نیروهای مسلح و هم‌چنین گرفتن تمام عواید حاصل از جرم به هر شکل، راهکارهایی است که قانونگذار باید برای افزایش هزینه ناشی از جرم و کاهش منفعت آن در پیش گیرد.

۴-۴-۴. حذف عذرها یا از بین بردن عواملی که باعث تحریک یا تشویق فرد به ارتکاب ارتشا می‌شود و در برخی موارد می‌تواند به عنوان عذر مطرح شود؛ شامل

الف) وضع مقررات

وضع قوانین و مقررات مربوط به افشای اطلاعات مالی همراه با افزایش شفافیت داراییها، الزام نظامیان به اعلام داراییهای خود قبل و بعد از تصدی اموال نیروهای مسلح یا الزام افراد به دادن تضمین مناسب در زمان تصدی این اموال در پیشگیری از ارتشا مؤثر خواهد بود و باعث افزایش میزان پاسخگویی متصدیانی خواهد شد که به دلیل شغل خود بیشتر در معرض ارتشا هستند. هر چند مطابق اصل ۱۴۲ قانون اساسی دارایی رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنها قبل و بعد از خدمت توسط رئیس قوه قضایی باید رسیدگی شود که برخلاف حق افزایش نیافته باشد و ظاهر این اصل دیگر مقامات را شامل نشده است، باید گفت در زمان تصویب قانون اساسی میزان فساد مالی به این اندازه نبود و قانونگذاران اساسی خود را از گسترش این اصل بی‌نیاز می‌دانستند؛ ولی با توجه به شرایط امروزی و توسعه ارتشا و دیگر جرائم اقتصادی لازم است این اصل توسعه یابد؛ به طور مثال، اعضای هیأت مدیره‌های شرکتهای اقتصادی وابسته

به نیروهای مسلح در صورت گذاشتن تضمین مناسب قبلی به فکر ارتشا و دیگر جرائم مالی و بعد فرار از کشور نخواهند افتاد. البته اخذ این تضمین‌ها باید دارای ساز و کار مناسب خود باشد تا مانع پذیرش مسئولیت افراد نشود.

بازنگری در مواد قانونی مربوط به رشا و ارتشا، تدوین برنامه جامع مبارزه با ارتشا در نیروهای مسلح بروکراتیک زدایی نظام اداری، ارباب اختصاصی و عمومی مأموران نظامی و انتظامی، سرعت بخشیدن به اقدامات اداری و قضایی برای محاکمه و اجرای مجازات مرتشی، افشای مشخصات مرتشی، حمایت از افشا و یا گزارش‌کنندگان ارتشا، تضییع فرهنگ قانونگریزی بین مأموران نظامی و انتظامی، جا به جایی محل خدمت کارکنان مستعد بزه ارتشا به محلهای غیرمستعد و در نهایت ارائه پیشنهاد قانون پرداخت حقوق و مزایا مکفی به نیروهای مسلح از جمله سازوکارهای تقنینی مبارزه با بزه ارتشا می‌تواند باشد.

ماده ۲۰ کنوانسیون میرید^۱ در این رابطه نیز بیان می‌کند کشورهای عضو باید قوانین و دیگر اقدامات لازم را به کار گیرند تا دارا شدن متغیر حق یعنی افزایش چشمگیر داراییهای هر مقام دولتی را که به صورت معقول نمی‌تواند در ارتباط با درآمد قانونی باشد، جرم کیفری قلمداد کنند. (ب) تحریک وجدان و آگاهی

به طور مثال نصب تابلوهای مختلف در محیطهای نظامی و انتظامی و متضمن عباراتی از جمله «مؤمن خیانت نمی‌کند»، «کسی که خیانت می‌کند به همان مقدار از روزیش کم می‌شود» و عبارات مشابه که ریشه دینی دارد یا از پیامبر اکرم (ص) یا ائمه معصومین (ع) نقل شده است، تقویت باورهای دینی، ترویج الگوهای عملی دینی و مذهبی، تربیت معنوی و اخلاقی نیروها، بیان و تشریح احکام دین اسلام در مورد گرفتن رشوه به طور قطع در انصراف آن دسته از مجرمانی مؤثر واقع خواهد شد که باورهای دینی دارند. هم‌چنین باز نشر این عبارتها در بروشورهای سازمانی یا سامانه‌های رایانه‌ای در اختیار نیروها یا در محلهایی که امکان تعرض به اموال وجود دارد، می‌تواند اقدامی مؤثر در بازداشتن افراد باشد.

(پ) کنترل (پایش) زمینه‌ها یا عوامل مجاز کننده ارتکاب جرم

رشد سریع فناوری رایانه‌ای و تحول عصر اطلاعات، ارتکاب جرائم مرتبط با داراییها را افزایش داده است؛ لذا باید در این زمینه روشهایی را در پیش گرفت که افراد کمتر بتوانند داراییها را مورد تعرض قرار دهند.

به طور کلی، روشهای حفاظت از سامانه‌های رایانه‌ای عبارت است از: حفاظت فیزیکی، حفاظت

Archive of SID

کارکنان، حفاظت ارتباطات و حفاظت عملیات که هدف همه آنها سخت‌تر کردن دسترسی مجرمان به سامانه‌های رایانه‌ای است. سامانه امنیتی نامطلوب در بیشتر موارد، علت وقوع جرم است. تدابیر امنیتی نامطلوب بیشتر حاصل ناآگاهی از مشکلات در زمینه امنیت داده‌ها است (میرمحمد صادقی، شایگان، ۱۳۸۶، ص ۱۰).

ضرورت دارد هم‌چنانکه محیط فیزیکی پیرامون با دوربینهای مدار بسته کنترل می‌شود، فضای سایبر نیز که زمینه ارتشا است، تحت نظارت و رصد قرار گیرد. امروزه این شیوه به پلیس گشت سایبر^۱ معروف شده است. با این نوع تدابیر، فضای سایبر تحت کنترل قرار می‌گیرد و هرگونه جرم یا اقدام به جرمی را به کنترل‌کنندگان گزارش خواهد کرد. جرائم رایانه‌ای قابل پیش‌بینی نیست و در هر زمان یا مکانی ممکن است پیش آید. بعضاً ممکن است کارمندی در منزل خود به بانک اطلاعاتی سازمانی خدماتی دسترسی داشته باشد؛ به همین دلیل اتخاذ تدابیر لازم، که ارتکاب آنها را با دشواری رو به رو سازد ضروری است؛ از جمله ایمن ساختن محلهایی که سامانه‌های رایانه در آن قرار دارد؛ استفاده به روز از پلیس گشت سایبر؛ نظارت و کنترل کافی مدیران بر عملکرد کارکنان متصدی رایانه‌ای؛ نصب دیوار آتشین^۲ که بر تمام ارتباطات شبکه اعم از ارتباطات بین شبکه داخلی و اینترنت و بالعکس نظارت می‌کند و اطلاعات و داده‌های در حال تبادل شبکه را بررسی و مبادله اطلاعات و دیگر عملیات مشابه را مجاز یا متوقف می‌کند یا نصب تراشه‌های مخصوص روی سامانه‌های رایانه‌ای به منظور استفاده کنترل شده از آنها یا جلوگیری از دسترسی بدون نظارت.

ت) آسانسازی رعایت قانون

حسابرسی واحدهای مالی از جمله مقرراتی است که به طور متناوب باید انجام شود. در این زمینه باید راهکارهایی در نظر گرفته شود که حسابرسی با سرعت و دقت بیشتر و با خطای کمتری انجام شود؛ به طور مثال، تهیه دفترهای ثبت الکترونیکی دارایی اموال نیروهای مسلح و استفاده از آنها به جای دفترهای کاغذی قدیمی به گونه‌ای که در آنها بعد از ثبت صورت دارایی یا هزینه کرد وجوه یا اموال، دیگر امکان حذف یا تغییر داده‌ها فراهم نباشد و یا در صورت ضرورت تغییر، هرگونه اقدامی در این دفترها قابل ردیابی، و کاربر آن هم با قید زمان استفاده و دیگر جزئیات مربوط مشخص باشد. این امر باعث می‌شود تا هم زمینه سندسازیهای کاغذی مشروع و قانونی کردن تبادلات مالی نامشروع یا از بین بردن منشأ اقدامات سوء از بین برود و هم بازرسان و ناظران بتوانند مجموعه تحت امر را براحتی بازرسی کنند و مورد نظارت و ارزیابی قرار دهند.

1. Cyber Patrol

2. Fire Wall

ترویج فرهنگ قانونمندی، افزایش سطح تسلط و آگاهی فرماندهان و مسئولان نیروهای رده‌های مختلف نیروهای مسلح بر محیط‌های جرمزا (مستعد ارتشا)، ایجاد ساز و کار مناسب برای جلوگیری از مراجعات غیرضروری ارباب رجوع به یگانهای نظامی و انتظامی، اجرای خواسته ارباب رجوع به شکل الکترونیکی تا حد ممکن، عدم تمرکز تصمیمات نزد افراد مشخص و حذف مراحل اداری غیرضروری و دسترسی آسان اربابان رجوع به گزارش تخلفات نیروها، می‌تواند مصداق راهکار پیشنهادی «آسانسازی رعایت قانون» به شمار رود.

۵. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

ارتشا یکی از مهمترین جرائمی است که از ابتدای تاریخ تاکنون در جوامع بشری وجود داشته است. در حال حاضر این بزه در کشور ما به عنوان یکی از مصداقهای جرائم اقتصادی شناخته می‌شود. این بزه و علل و عوامل ارتکاب و زمینه‌ساز آن مورد توجه صاحبان نظران و اندیشمندان است و در اسناد بین‌المللی نیز مورد توجه واقع شده است.

طبق قانون اساسی و دیگر قوانین و مقررات مربوط به نیروهای مسلح، وظایف و مأموریت‌های بسیار مهمی به نیروهای مسلح واگذار شده است؛ از جمله حفظ استقلال، آزادی و امنیت کشور. لازمه رسیدن به این مهم، دور نگه داشتن نیروهای نظامی از ارتکاب بزه است.

افزایش میزان این جرم به عوامل متعددی وابسته است. نیروهای مسلح به دلیل ماهیت شرح وظایف و مأموریت‌هایی که دارند در معرض ارتکاب این بزه هستند. افزایش ارتشا در نیروهای مسلح می‌تواند آثار و پیامدهای منفی در سطح کلان و خرد داشته باشد. عوامل متعددی می‌تواند زمینه‌ساز ارتکاب این بزه باشد؛ از جمله ضعف مالی نیروها، نبود نظارت کافی، کم بودن هزینه‌های ارتکاب جرم، نبود سیاست جنایی کارآمد، زیاد بودن منافع جرم، بروکراسی‌های اداری و ضعف اعتقادات دینی و مذهبی.

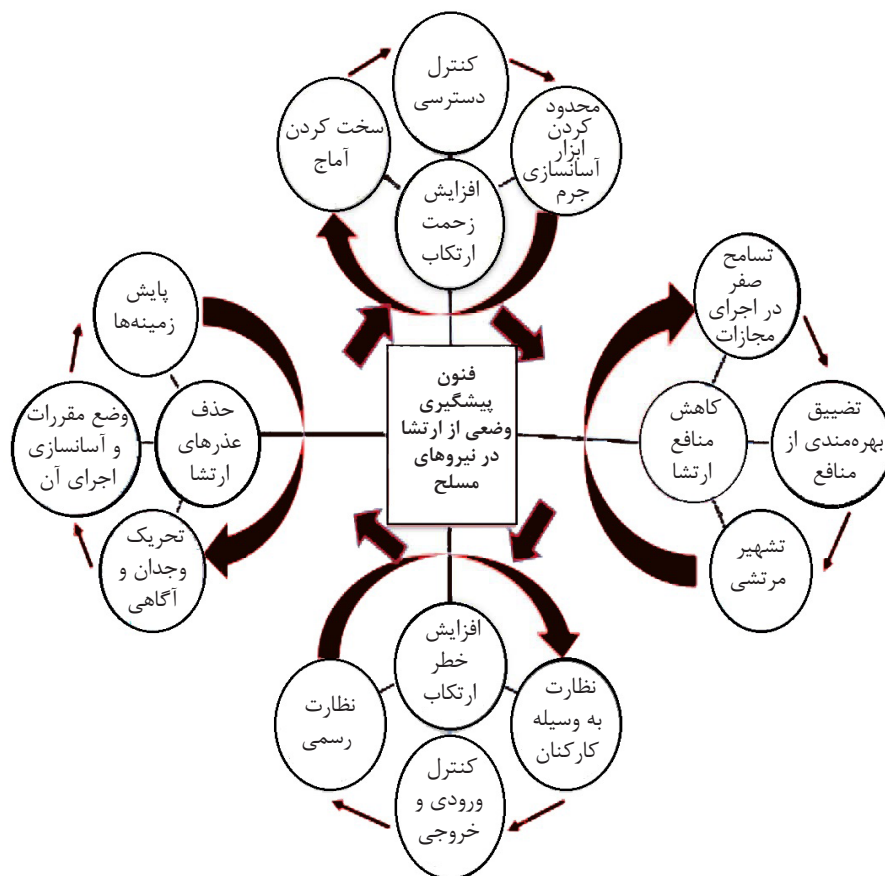
نظریه‌های متعددی درباره شیوه‌های پیشگیری وضعی مطرح است. در این مقاله سعی شده است ضمن بیان الگوی کلارک با استفاده از این الگو، متناسب با وضعیت نیروهای مسلح و اجرا و بومی کردن این الگو از آن در پیشگیری از «جرم هدف» استفاده کرد.

در این تحقیق به شناسایی و ارائه راهکارهای پیشگیرانه وضعی اقدام شده است؛ از جمله ویژگی این راهکارها این است که ضمن تمرکز بر فرصتها و موقعیت‌های ارتکاب جرم و کاهش آنها سعی می‌کند به راه‌های دستیابی مرتکب به موضوع جرم و افزایش زحمت و خطر برای مرتکب بپردازد. با به کارگیری این راهکارها، کنترل و ابتکار، جای انفعال و مجازات را می‌گیرد و با اتخاذ

Archive of SID

اقدامات متعدد و مناسب با هر هدفی که ممکن است آماج جرم قرار گیرد در پیشگیری از تجاوز به آن سعی می‌شود. صرف نظر از اینکه مرتکب تحت تأثیر چه عاملی است، از کاهش فرصتهای ارتکاب و آماجهای آن با اعمال روشهای فیزیکی (مادی) یا تغییر و کنترل موقعیت‌های مناسب برای ارتکاب جرم، می‌توان وقوع آن را ممتنع و خنثی ساخت.

با به کارگیری راهکارها، شاهد کنترل و کاهش جرم ارتشا در نیروهای مسلح و در پی آن افزایش امنیت، آسایش عمومی، کارآمدی حاکمیت و بالارفتن سطح اعتماد عمومی خواهیم بود.

نمودار (۱): فنون پیشگیری وضعی از ارتشا در نیروهای مسلح

۶. نتیجه‌گیری

جرائم اقتصادی یکی از چالش‌های ملی و جهانی عصر حاضر و کشورهای مختلف است. کشور ما و نیروهای مسلح نیز از این امر مستثنی نیست. به همین منظور تلاش‌های زیادی برای پیشگیری از جرائم اقتصادی و مقابله با آن صورت گرفته است که به نظر می‌رسد در عمل توفیق چندانی در این مسیر به دست نیامده؛ زیرا علل و عوامل مختلفی در این زمینه دخیل است.

پیشگیری از بزه ارتشا، همیشه ذهن متولیان را به سمت و سوی علل و عوامل وقوع این بزه معطوف می‌سازد. روش‌های سنتی و سرکوب‌گرایان بدون توجه به عوامل دخیل در ارتکاب جرم، هر چند ممکن است تا حدی سودمند واقع شود، افزایش ارتشا در مقاطع زمانی مختلف هم به لحاظ کمی و هم به لحاظ کیفی، بیانگر ناکافی بودن روش‌های به کارگیری شده تاکنون است. در مقطع زمانی کنونی، که فنون و شگردهای ارتکاب جرم و چرخه ورود به بزهکاری بویژه جرائم اقتصادی مدام به روزرسانی می‌شود، راهکارهای مقابله نیز ضرورتاً باید توسعه یابد و الگوهای نوین کنترل و پیشگیری را سد راه شیوه‌های پیچیده بزهکاری قرار دهد. بنابراین ضروری است با نگاهی عمیق و تحلیلی، علل و عوامل زمینه‌ساز این بزه در نیروهای مسلح مورد شناسایی قرار گیرد و در پی آن، متناسب با این علل و عوامل، راهکار پیشگیرانه پیشنهاد شود.

پیشگیری یا کنترل یا کاهش جرائم اقتصادی از جمله ارتشا در نیروهای مسلح با الگوهای مختلف پیشگیری امکانپذیر است. در این مقاله سعی شد با استفاده از الگوی پیشگیرانه وضعی، راهکارهایی با ویژگیهای کاربردی و اجرایی برای مقابله با ارتشای نظامیان ارائه شود.

پیشگیری اقسام مختلفی دارد؛ از جمله می‌توان به پیشگیری وضعی اشاره کرد. با توجه به عدم کارایی دیگر پیشگیری‌ها و هزینه‌بر یا زمانبر بودن آنها، می‌توان با اعمال راهکارهای وضعی مورد نظر به بهبود وضعیت پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح کمک کرد.

براساس هدف فرعی اول، می‌توان با به کارگیری این شیوه به پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح کمک کرد:

الف) سخت کردن آماج جرم از جمله استفاده از دولت الکترونیک برای کاهش مراجعه حضوری مردم به بخش‌های مختلف نیروهای مسلح، شفافسازی حقوق و تکالیف عموم هنگام مراجعه به نیروهای مسلح، ایجاد شبکه دستپاک برای محدود کردن جو جرم ارتشا، تلقین دستپاک بودن نیروها، تقویت تخصص مسئولان کشف جرم ارتشا، ثبت هویت نیروهای مأمور به مشاغل یا محیط‌های با امکان ارتشای زیاد، تلقین الزامی بودن مأمور نسبت به اجرای وظایف بدون درخواست هرگونه مالی از ارباب رجوع

Archive of SID

ب) کنترل و محدود کردن دسترسی به اهداف مربوط از جمله کنترل ورودی و خروجیها، کنترل علت خروج همزمان ارباب رجوع و مأمور در وقت اداری، کنترل ارباب رجوع هنگام ورود به مجموعه و ممنوع کردن همراه داشتن وجه به میزان غیرضروری، دیگر اموال غیرضروری مانند طلا یا سکه، سند پرداخت وجه، پرداخت مال و دیگر معاملاتی که می‌تواند حکم پرداخت رشوه داشته باشد.

پ) کنترل و ایجاد محدودیت برای استفاده از ابزار آسانسازی ارتکاب ارتشا از جمله ایجاد بانک اطلاعاتی برای افرادی که تا سطح معینی به خرید سکه و یا ارز اقدام می‌کنند؛ محدودیت در ایجاد حسابهای بانکی متعدد غیرضروری، اجبار به نقل و انتقال اموال غیرمنقول صرفاً از طریق دفترهای ثبت اسناد رسمی، استعلام از فروشگاه‌های صادر کننده یا شناسنامه‌دار کردن فروشگاه‌های صاحب فاکتور و الزام آنها به صدور فاکتورهای الکترونیکی یا صدور فاکتورهای هلوگرام‌دار یا هر شیوه دیگری که زمینه سوء استفاده از فاکتورهای جعلی را از بین می‌برد.

براساس هدف فرعی دوم می‌توان با به کارگیری این شیوه‌ها به پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح کمک کرد:

الف) تحت نظر دادن ورودیها و خروجیهای محل کار نیروهای نظامی از جمله کارگذاشتن فلزیاب در مبادی خروجی که موجب افزایش خطر دستگیری کسانی می‌شود که قصد وارد کردن یا خارج کردن طلا و یا سکه و دیگر اشیای فلزی با ارزش مالی را دارند؛ کنترل دقیق ارباب رجوع هنگام ورود به مجموعه و ممنوعیت همراه داشتن اموال و اشیای قیمتی غیرضروری یا دیگر اسنادی که بر تبادل اموال بین مأمور و ارباب رجوع دلالت می‌کند؛ جلوگیری از بردن آن به داخل مجموعه و کنترل خروج و ورودهای غیرضروری به دفعات متعدد ارباب رجوع و تماسهای تلفنی آنان با مأمور

ب) نظارت رسمی بر نیروها از جمله استفاده از نظارت‌های درون سازمانی و برون سازمانی معتمد و مستقل، نظارت واحدهای نظارت و بازرسی یگانهای مختلف نظامی و انتظامی، افزایش سطح نظارت فرماندهان و مسئولان نیروهای مسلح در رده‌های مختلف و ایجاد ساختار مناسب و صحیح سامانه ارزشیابی و عملکرد کارکنان و نظارت فنی و انسانی لازم

پ) نظارت بر نیروها و افراد دیگر از جمله حمایت و تشویق از اعلام و یا گزارش‌کنندگان رشا و ارتشا و یا شهود و گواهان و همچنین فراهم ساختن زیرساختهای لازم به منظور اعلام و یا گزارش بزه بدون اینکه هویت اعلام‌کننده و یا گزارش‌کننده افشا شود.

براساس هدف فرعی سوم، می‌توان با به کارگیری این شیوه‌ها به پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح کمک کرد:

الف) سیاست تسامح صفر در اجرای مجازات مرتشی از طریق صدور حتی الامکان حداکثر مجازات قانونی برای مرتکب و عدم بهره‌مندی مرتکب از مزایا و ارفاقهای قانونی از جمله جلوه‌های این سختگیری تقنینی، بند (ج) ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ ناظر بر ممنوعیت تعویق و تعلیق صدور حکم و اجرای مجازات جرائم اقتصادی (از جمله ارتشا) با موضوع بیش از ده میلیون تومان است.

ب) تشهیر مرتشی از طریق انتشار حکم محکومیت قطعی در صورتی که میزان مال موضوع جرم ارتكابی صد میلیون تومان یا بیشتر باشد در رسانه ملی یا یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار (موضوع ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲).

پ) تضییق یا جلوگیری از بهره‌مندی از منافع ارتشاء از جمله محاسبه میزان سود قطعی وجه نقد، وفق شاخص تورم بانک مرکزی، گرفتن اجرت‌المثل املاک و اموال منقول و بازپس‌گیری آن از مرتشی، لزوم جبران تمام ضرر و زیانهای وارد شده به نیروهای مسلح و هم‌چنین گرفتن تمام بهره‌های حاصل از جرم به هر نحو قابل تصور براساس هدف فرعی چهارم می‌توان با به کارگیری این شیوه‌ها به پیشگیری از ارتشا در نیروهای مسلح کمک کرد:

الف) سازوکار تقنینی از جمله بازنگری در مواد قانونی مربوط به رشا و ارتشا، تدوین برنامه جامع مبارزه با ارتشا در نیروهای مسلح، کاغذدایی نظام اداری، ارباب اختصاصی و عمومی مأموران نظامی و انتظامی، سرعت بخشیدن به اقدامات اداری و قضایی برای محاکمه و اجرای مجازات مرتشی، افشای مشخصات مرتشی، حمایت از افشا و یا گزارش‌کنندگان ارتشا، تضییق فرهنگ قانونگریزی بین مأموران نظامی و انتظامی، جا به جایی محل خدمت کارکنان مستعد بزه ارتشا به محل‌های غیرمستعد و در نهایت ارائه پیشنهاد قانون پرداخت حقوق و مزایا مکفی به نیروهای مسلح

ب) تحریک وجدان و آگاهی نیروهای نظامی و شهروندان از طریق نصب تابلوهای مختلف در محیط‌های نظامی و انتظامی و متضمن عباراتی که ریشه دینی دارد یا از پیامبر اکرم (ص) یا ائمه معصومین (ع) نقل شده است؛ تقویت باورهای دینی، ترویج الگوهای عملی دینی و مذهبی، تربیت معنوی و اخلاقی نیروها، بیان و تشریح احکام دین اسلام در مورد گرفتن رشوه و هم‌چنین بازنشر این عبارتها در بروشورهای سازمانی یا سامانه‌های رایانه‌ای در اختیار نیروها یا در محل‌هایی که امکان تعرض به اموال وجود دارد.

پ) پایش و کنترل زمینه‌ها و عوامل مجازکننده ارتشا از جمله روشهای حفاظت از سامانه‌های رایانه‌ای از طریق حفاظت فیزیکی، حفاظت کارکنان، حفاظت ارتباطات و حفاظت عملیات که

Archive of SID

هدف همه آنها سخت‌تر کردن دسترسی طمعکاران به آنها است؛ عملیاتی ساختن پلیس گشت سایبر و نصب دیوار آتشین که بر تمام ارتباطات شبکه اعم از ارتباطات بین شبکه داخلی و اینترنت نظارت و اطلاعات و داده‌های در حال تبادل شبکه را بررسی و مبادله اطلاعات و دیگر عملیات مشابه را مجاز یا متوقف می‌کند یا نصب تراشه‌های مخصوص روی سامانه‌های رایانه‌ای به منظور استفاده کنترل شده از آنها یا جلوگیری از دسترسی بدون نظارت

ت) آسانسازی رعایت قانون از جمله تهیه دفترهای ثبت الکترونیکی دارایی اموال نیروهای مسلح و استفاده از آنها به جای دفترهای کاغذی قدیمی به گونه‌ای که در آنها بعد از ثبت صورت دارایی یا هزینه کرد وجوه یا اموال، دیگر امکان حذف یا تغییر داده‌ها فراهم نباشد و یا در صورت ضرورت تغییر، هرگونه اقدامی در این دفترها قابل ردیابی، و کاربر آن هم با قید زمان استفاده و دیگر جزئیات مربوط مشخص باشد؛ ترویج فرهنگ قانونمداری، افزایش سطح تسلط و آگاهی فرماندهان و مسئولان نیروهای رده‌های مختلف نیروهای مسلح بر محیط‌های جرما (مستعد ارتشا)، ایجاد سازوکار مناسب برای جلوگیری از مراجعات غیرضروری ارباب رجوع به یگانهای نظامی و انتظامی، اجرای خواسته ارباب رجوع به شکل الکترونیکی تا حد ممکن، عدم تمرکز تصمیمات نزد افراد مشخص و حذف مراحل اداری غیرضروری و دسترسی آسان ارباب رجوع برای گزارش تخلفات نیروها

۷. پیشنهادهای کاربردی

با بهره‌گیری از فنون پیشگیری وضعی به این شرح می‌توان میزان ارتشا را در نیروهای مسلح کنترل کرد:

- افزایش تلاش (زحمت) برای ارتکاب ارتشا
- افزایش خطر برای ارتکاب ارتشا
- کاهش دستاوردهای مورد انتظار از ارتشا یا همان سود
- حذف عذر یا از بین بردن عواملی که باعث تحریک یا تشویق فرد به ارتکاب ارتشا می‌شود.

۸. سپاسگزاری

از تمامی افرادی که در تدوین این پژوهش ما را یاری کردند، کمال تشکر و قدردانی می‌شود.

- انیس، ابراهیم؛ منتصر، عبدالحلیم؛ صوالحی، عطیه و خلفا حمد، محمد (۱۳۷۲). «المعجم الوسیط». ترجمه محمد بندرریگی، تهران: انتشارات اندیشه اسلامی، ج اول.
- تمیمی، ابن حیوان (۱۳۷۳). «دعائم الاسلام». قم: انتشارات اسماعیلیان، ج دوم.
- جوانمرد، بهروز (۱۳۹۳). «تسامح صفر: سیاست کیفری سختگیرانه در قبال جرائم خرد». تهران: انتشارات بنیاد حقوقی میزان، چ دوم.
- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۲). «پیشگیری از جرم». مجموعه مقالات دانشنامه امام علی (علیه‌السلام)، ج پنجم، تهران: نشر آثار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چ دوم.
- خسروشاهی، قدرت‌الله و منصوری، حیدر (۱۳۸۹). «پیشگیری زودرس از بزهکاری با رویکرد خانواده‌مدار». فصلنامه پیشگیری از جرم، س پنجم، ش شانزدهم، ص ۷-۲۶.
- داچک، هادی (۱۳۹۹). «تحلیلی بر پیشگیری وضعی از جرم در نظام حقوقی ایران». مجله بین‌المللی پژوهش ملل، دوره پنجم، ش ۵۵، ص ۹۷-۱۱۰.
- دادخدایی، لیلا (۱۳۹۰). «فساد مالی- اداری و سیاست جنایی مقابله با آن». تهران: میزان. چ سوم.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). «لغت‌نامه» تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دهقانان، حامد (۱۳۸۵). «مدیریت بر مبنای شایستگی (ضرورت و راهکارها)». نشریه مجلس و پژوهش، ش ۵۳، ص ۱۴۹-۱۱۷.
- زمانی، علی اکبر (۱۳۸۸). «درآمدی بر ابعاد مفاسد و جرائم اقتصادی و پیامدهای آن بر امنیت ملی». مجله کارگاه، س دوم، ش هفتم، ص ۳۲-۵۵.
- سلیمانی، سجاد (۱۳۹۳). «پیشگیری از اختلاس». مجله کارآگاه، س هفتم، ش ۲۶، ص ۷۱-۹۲.
- شمس‌ناتری، محمد ابراهیم و توسلی‌زاده، توران (۱۳۹۰). «پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی». فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۱، ش ۴، ص ۲۱۷-۱۹۹.
- صفاری، علی (۱۳۸۸). «تعریف و مفهوم پیشگیری از وقوع جرم». خبرنامه انجمن جرم‌شناسی، ش ۱۲/۱۱، ص ۳-۸.

Archive of SID

- صفاری، علی (۱۳۹۲). «مبانی نظری پیشگیری وضعی از وقوع جرم». (مقالاتی در جرم شناسی و کیفر شناسی)، تهران: انتشارات جنگل، چ دوم.
- عباسی، حمید (۱۳۹۵). «سیاست کیفری ایران نسبت به جرائم اقتصادی». فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، س دوم، ش ۴، ص ۱-۲۳.
- عشماوی، سعدالدین محمد (۱۳۸۶). «مروری بر جرائم کشورهای عربی». ترجمه محمد رضا نصرالهی و سید عیسی حسینی. تهران: انتشارات کارآگاه.
- عظیمی، سید میثم و غلامی، علی (۱۳۹۶). «نظارت فناورانه در پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی و چالشهای آن با حریم خصوصی اطلاعاتی». فصلنامه مجلس و راهبرد، س بیست و چهارم، ش ۹۱، ص ۲۹۰-۲۶۵.
- عمید، حسن (۱۳۹۳). «فرهنگ فارسی». تهران: انتشارات امیر کبیر، چ چهل و چهارم.
- غلامی، علی؛ مجتهدی، محمدحسین و طهماسبی، محمدحسن (۱۳۹۷). «مجازات تشهیر در تعزیرات (با رویکرد تطبیقی به مجازاتهای مبتنی بر شرمساری در ایالات متحده». نشریه حقوقی دادگستری، ش ۱۰۴، ص ۱۷۸-۱۵۳.
- قربانزاده، محمد (۱۳۸۶). «بررسی جرم در معاملات دولتی و تبانی در آن». مجله پیام آموزش، (معاونت آموزش قوه قضائیه)، ش ۲۴.
- قبله‌ای خوبی، خلیل؛ فرهمندفر، حیدر و فرهمندفر، فریده (۱۳۸۸). «پیشگیری وضعی از جرائم تروریستی». فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، ش ۴۸، ص ۶۳-۷۶.
- مصطفی‌پور، منوچهر (۱۳۹۵). «بررسی جرائم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آن». مجله اقتصادی، ش ۳۴، ص ۵۳-۷۶.
- معظمی، شهلا (۱۳۷۹). «پیشگیری از تکرار جرم». نشریه اصلاح و تربیت، ش ۶۴، ص ۳۳-۴۲.
- معین، محمد (۱۳۷۵). «فرهنگ فارسی». تهران: انتشارات امیر کبیر، ج اول، چ دهم.
- مقیمی، مهدی (۱۳۹۷). «مبانی نظریه منطقی در پیشگیری وضعی». مجله پژوهشهای حقوق جزا و جرم‌شناسی، نیمسال دوم، ش ۱۲، ص ۵۶-۳۱.
- میرزایی، نجفعلی (۱۳۹۲). «فرهنگ معاصر عربی فارسی». تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.

- میرزایی، مریم (۱۳۹۴). «پیشگیری از جرایم اقتصادی در حقوق ایران و اسناد بین‌الملل». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- میرمحمد صادقی، حسین و شایگان، محمد رسول (۱۳۸۶). «راهکارهای مقابله با جرم کلاهبرداری رایانه‌ای در حقوق کیفری ایران». فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، ش ۴۲ و ۴۳، ص ۱۰۹-۱۲۶.
- میرسعیدی، سید منصور و زمانی، محمود (۱۳۹۲). «جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه». فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، س دوم، ش ۴، ص ۱۹۹-۱۶۷.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۳). «پیشگیری عادلانه از جرم»، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل استاد دکتر محمد آشوری)، تهران: انتشارات سمت.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۴). «تقریرات جرم‌شناسی (بزهکاری اقتصادی)». تهران: دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
- نیازپور، امیرحسین (۱۳۸۳). «حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران». مجله حقوق دادگستری، ش ۴۸ و ۴۹، ص ۲۲۶-۱۶۹.
- Magnusson, Dan (1987). **Economic Crime-Programs for Future Research**, The University of Virginia, Publisher: National Council for Crime Prevention.
- Clarke, Ronald V. (1997). **Situational Crime Prevention: Successful Case Studies**, School of Criminal Justice Rutgers University, Publisher: Harrow and Hesston, Second Edition.